

-genellikle büyük katedral ve manastırlarda gerçekleştirildiği üzere- Paskalya ayını icra edilir. Tarih boyunca Hıristiyanlığın en önemli kutlaması sayılan Paskalya'nın sevinci Hz. İsa'nın göğe yükseldiği güne kadar süren kırk gün boyunca devam eder. Hatta eskiden beri genel bir uygulama olarak bu sevinç dönemi on gün daha uzatılıp kutsal ruhun havâriiler üzerine indiği Pentekost bayramına kadar sürdürülür (Sullivan, s. 185; Watts, s. 185).

BİBLİYOGRAFYA :

E. Osborne v.dğr., *Church Fasts and Festivals*, London 1905, s. 44, 50, 70, 86, 88; J. F. Sullivan, *The Externals of the Catholic Church*, New York 1951, s. 184-187, 209; I. H. Dalmis, *Introduction to the Liturgy* (trc. R. Capel), London 1961; T. Ware, *The Orthodox Church*, Middlesex 1964, s. 308-309; R. Greenacre, *The Sacrament of Easter*, London 1965, s. 10, 18; R. H. Fuller, *Lent with the Liturgy*, London 1968, s. 11, 25; A. W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity*, Boston 1968, s. 185; P. F. Bradshaw, *The Search for the Origins of Christian Worship*, New York 1992, s. 192, 194; G. G. Willis, *A History of Early Roman Liturgy to the Death of the Pope Gregory the Great*, London 1994, s. 78-79; Ali Erbaş, *Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, İstanbul 1998, s. 24; Mehmet Katar, "Hıristiyanlık'ta Kilise Takviminin (Kilise İçerisindeki Anma ve Kutlama Devrelerinin) Oluşması", *Dinî Araştırmalar*, III/8, Ankara 2000, s. 41.

MEHMET KATAR

PAŞA

Osmanlılar'da
en yüksek askerî ve mülkî unvan.

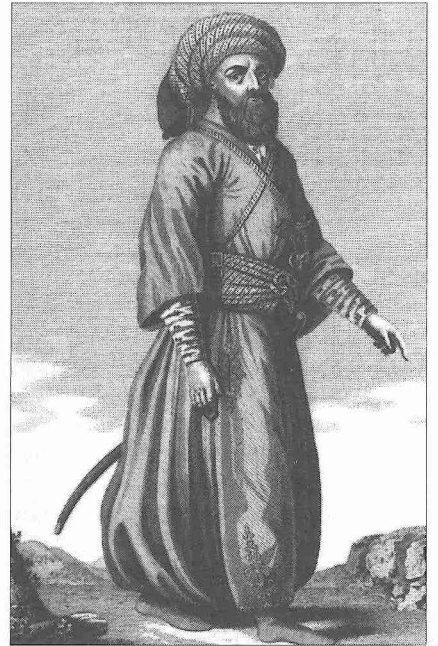
Etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ile ri sürülür. Farsça **pây-i şâhtan** veya **pâd-i şâhtan**, Türkçe **baş ağa** yahut **beşeden** (büyük kardeş) geldiği yolundaki iddialar tartışmalıdır. Pâd-i şâhın Türkçe'nin doğu lehçelerinde (Kırgızca'da patşa, Özbekçe'de potšo) küçük mahalfî hükümdarlar için kullanıldığı bilinmektedir. Paşa kelimesinin Bâbil menşeli olup Ahd-i Atık'te **paha** şeklinde geçtiği ve halen İbrânîce'de mevcut olduğu da öne sürülür. **Baş ahiden** geldiği iddiası ise dayanaksızdır. XIII. yüzyılda ortaya çıktığı tahmin edilen paşa kavramına sevgi ve saygı hitabı olarak rastlanmaması yanında aynı dönemde kadınlar için de kullanılmış, bu anlamda XIX. yüzyılda hıdiv anneleri için tekrar ortaya çıkmıştır. Ayrıca askerî ve dinî şahsiyetler için kullanımına da rastlanır, Âşık Paşa ile Muhlis Paşa buna bir örnektir. XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da kurulan Türkmen hânedanlarında da bu unvan görülür. Batı dillerine önceleri muhtemelen Arapça'daki yazılış-

nın tesiriyle **başa** (bascia, bassa, bacha, bas-haw) şeklinde geçen kelime XVII. yüzyıldan itibaren paşaya (pascha, pasha) dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde askerî ve mülkî unvan olarak yaygınlaşan paşa kelimesi daha ziyade hânedandan olmayan yüksek rütbeli şahsiyetlere verilmiştir. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa dışında hânedan üyeleri için kullanılmaması dikkat çekicidir. Muahhar bazı kaynaklarda Osman'ın küçük oğlu Alâeddin, paşa olarak anılmaktaysa da bu aynı dönemde yaşamış Alâeddin Paşa ile karıştırılmış olmasından kaynaklanır. Zira Alâeddin gerek vakfiyesinde gerekse tahrir defterinde "bey" diye anılır. Orhan Gazi döneminde Lü'lü' ve Sinan adlı paşalardan söz edilmekle birlikte (Akdağ, I, 293, 391, 397) bu unvan daha yaygın biçimde resmen I. Murad'dan itibaren kullanılmıştır. Önceleri eyaletlerin en yüksek mülkî ve askerî âmirleri olan beylerbeyilerle merkezde Dîvân-ı Hümâyün toplanmalarına katılan vezirlerin unvanı olmuştur (*Gazavât-ı Sultân Murâd*, s. 6, 31 vd.). İlk Rumeli beylerbeyi Lala Şâhin'in unvanı olarak kroniklerde zikredilir (*Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 29). Daha sonra Anadolu beylerbeyi de aynı unvanı kullanmış, XV. yüzyılın sonlarından itibaren gittikçe artan eyalet valileri hep paşa diye anılmıştır. Uzun Hasan'a karşı yapılan Otlukbeli Savaşı'nda büyük başarı gösteren Koca Dâvud, Ali ve İskender paşaların Fâtih Sultan Mehmed tarafından "kardaşım, paşa sultan, pâşâyı cihân" sıfatlarıyla nitelenmesi (Kemal, bk. İndeks) bu unvanın yüksekliğini göstermektedir. Merkezde sadece birinci vezir için kullanılırken Çandarlı Kara Halil'den itibaren diğer divan üyesi vezirlere de paşa unvanı verilmiş, zamanla kaptan-ı der-yâ, nişancı ve defterdar gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerine de teşmil edilmiştir. Önceleri merkezde paşa unvanıyla anılan vezir sayısı dört-beş civarında iken XVI ve XVII. yüzyıllarda bu sayı artmıştır. Eyaletlerde paşa sayısı daha da fazla olup iki tuğlu, üç tuğlu paşalar ortaya çıkmıştır. Aslında tek tuğ taşıma hakkı olan sancak beyleri zamanla iki tuğlu olmuş ve paşa unvanıyla anılmıştır. XVII. yüzyıl başlarında divan üyesi vezirlere "pâşâyân-ı izâm" denilmesine devam edilmiştir. Hemen her devirde görevini kötüye kullananların, halka zulmedenlerin, yaşlı ve güçsüz olup işten kalanların pašalığı kaldırılabilir, başarıları olanların ve affedilenlerin ise iade edilebilirdi. XVIII. yüzyılda bunun çok sayıda örneği görülmektedir.

II. Mahmud döneminde paşa unvanı Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulmasından sonra general karşılığında ve daha çok askerî ricâl için kullanılmaya başlanmış, yüksek rütbeli bürokratlara da paşa denilmesine devam edilmiştir (Lutfî, V, 880-881). Tanzimat'ın ardından sivil rütbelilerden olan vezir, bâlâ, ûlâ ve sâniye sınıf-ı evveli derecelerinde bulunanlarla askerî rütbelilerden müşir, birinci ferik, ferik ve mirlivâ derecelerinde olanlar paşa unvanıyla anılmış, bu arada beylerbeyi gibi kullanımdan kalkmış rütbelere de fahri olarak verilmiştir. Paşa unvanının en bol kullanıldığı dönem II. Meşrutiyet'ten önceki yıllardır. 1324 (1906) tarihli devlet salnâmesine göre kırk bir müşir, elli dört vezir, yirmi birinci ferik, kırk yedi ferik, 155 Rumeli beylerbeyi ile seksen altı livâ beyinden söz edilmektedir ki bu 400 paşaya, bu unvanı taşıdığı halde teşrifata girmediği için salnâmeye alınmayan beylerbeyilerle emekli paşaları da eklemek gerekir. Bu durumda II. Meşrutiyet'ten önce yaklaşık 600 paşanın varlığından söz edilir. Meşrutiyet devrinde sadrazam dışındaki mülkiye ricâline pašalık verilmemiştir. Cumhuriyet döneminde sadece askerler için kullanılan paşa unvanı, 26 Teşrinisâni 1934 tarih ve 2590 sayılı kanunla resmen

Savaş kıyafetiyle tasvir edilen bir paşa (D'Ohsson, *Tableau général*, III, lv. 180)

kaldırılarak yerine Batı menşeli general ikame edilmiştir. Müşir karşılığı olarak da yine Fransızca mareşal unvanına yer verilmiştir.

Osmanlı döneminde paşa kelimesiyle ilgili birçok kavram ortaya çıkmıştır. Vezîri-âzâmın devlet işlerini yürüttüğü yer "paşa kapısı", kaptan-ı deryânın bindiği amiral gemisi "paşa baştardası" şeklinde ifade edilirken 1707 yılına kadar Kırım hanları ile vezirlerin yanında bulunan kapı halkı dışındaki dirlik sahiplerine "paşa defterlisi" denilirdi. Vezîriâzamların kendi konaklarında düzenledikleri ikinci divanı ile taşrada beylerbeyilerin topladıkları eyalet divanlarına da "paşa divanı" adı verilirdi. Paşa unvanı bulunan devlet ricâlinin hizmetinde olan gedikli ağalar için "paşalı", paşa oğullarına da "paşazâde" denir, bu unvana sahip kişiler için bulunduğu mevkiye göre "paşa efendi, ağa paşa" gibi tabirler kullanılırdı. "Paşalık" kelimesiyle önceleri bir paşanın idaresi altındaki eyalet kastedilirken daha sonra kelime beylerbeyinin doğrudan yönetimindeki merkez sancak veya livâyı ifade etmiştir. Balkan, Orta Avrupa ve Kafkas dillerine de giren paşa kavramı Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da özellikle Mısır'da, Cezayir'de ve Fas'ta kullanılmış, hatta "başavât" şeklinde çoğulu yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân (nşr. Halil İnalıcık – Mevlûd Oğuz), Ankara 1978, s. 6, 31-33, 36-37, 42-43, 56-57; *Anonim Osmanlı Kroniği: 1299-1512* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2000, s. 29; Kemal, *Selâtin-nâme: 1299-1490* (haz. Necdet Öztürk), Ankara 2001, tür.yer.; Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi* (nşr. Atsız), İstanbul 1972, s. 32, 33, 35, 36, 38, 39; *Eyyübî Efendi Kânûnnâmesi* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 51; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 276, 278, 284, 287, 307; Hammer (Atâ Bey), I, 202; *Salnâme-i Umûmî: 1324*, İstanbul 1322/1906, tür.yer.; Lutfi, *Tarih* (haz. Yücel Demirel), İstanbul 1999, V, 880-881; *Sicill-i Osmânî*, IV, 738; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, I, 551; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 258-259, 265, 282; Pakalın, II, 755-758; Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 99, 262-263; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1979, I, 184, 293, 391, 396, 397, 426; R. F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli: 1481-1512* (trc. Necdet Öztürk), İstanbul 1997, s. 4, 57-61, 69; Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtü (1717-1730)*, Ankara 1997, s. 50, 53, 54, 80, 82, 288, 290-293, 295; *Bir Yeniçerinin Hatıratı* (haz. Kemal Beydilli), İstanbul 2003, s. 96; Hüccet Fahrî, "Paşa", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1379/1200, V, 431-434; T. Halasi Kun, "Osmanisch paşa-ungarisch başa", *AION* (1940), s. 97-102; J. Deny, "Paşa", *IA*, IX, 526-529; İbrâhim Harekât, "Bâşâ", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1411/1991, III, 999-1000.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

PAŞA LİVÂSİ

Osmanlı taşra teşkilâtında Rumeli beylerbeyliğine tâbi bir sancak.

En büyük idarî birim olan eyaletlerde paşa livâsî, en üst seviyede askerî ve idarî âmir konumunda bulunan beylerbeyinin tasarrufu altındaki sancağı da ifade eder. Rumeli eyaleti dışındaki eyaletlerde idarî bir birim değil beylerbeyinin başında bulunduğu merkez sancaktır ve bu sancaklara ayrıca sancakbeyi gönderilmez. Rumeli eyaletinde ise paşa livâsî çeşitli kaza ve nahiyelerden oluşan bir idarî birimi belirtir. Bu ismi almasında Rumeli beylerbeyliğinin daima paşa rütbesi taşıyan kişiler tarafından yönetilmesinin rolü olduğu sanılmaktadır (Stoyanovski, sy. 4-5 [1974], s. 218).

Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişi ve fütuhatın ilerlemesiyle bu bölgede idarî teşkilât kurulmaya başlandı. Rumeli'de ilk olarak Gelibolu paşa sancağı oldu. Vize, Çirmen ve Kırkilise'nin fethinden sonra buralar da sancak olarak teşkilâtlandırıldı. Edirne'nin fethinin ardından I. Murad lalası Şâhin Paşa'yı Eski Zağra ve Filibe yönünde fetihlerde bulunmak üzere görevlendirdi. Kendisi Bursa'ya döndükten sonra Lala Şâhin'i Rumeli beylerbeyliği görevine getirdi. Rumeli beylerbeyliği, 1393 yılında Anadolu beylerbeyliği kuruluncaya kadar Osmanlı idarî teşkilâtında tek beylerbeylik olarak kaldı. İlk dönemlerde paşa sancağının merkezi Edirne idi. Çirmen sancağının bir ara paşa livâsî olduğu belirtilse de bu görüşü ihtiyatla karşılamak gerekir. XV. yüzyılda kısa bir süre Filibe'nin Rumeli beylerbeyliğinin paşa sancağı olduğu bilinmektedir. Sofya'nın fethiyle Rumeli beylerbeyliğinin paşa livâsî buraya nakledildi. Ancak bu dönemde de beylerbeyiler zaman zaman Edirne'de ikamet etmekteydi. 1443'te Sofya, Rumeli beylerbeyinin ikamet ettiği yer olarak görülmektedir (*Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân*, s. 14). Sofya, XVI. yüzyıl başlarına ait bir defterde paşa sancağından ayrı müstakil bir livâ iken (Gökbilgin, XX/78 [1956], s. 256) aynı döneme ait diğer bir sancak tevcih defterinde Rumeli eyaletine bağlı sancaklar arasında görülmez (Kunt, s. 125-127). 1530 yılından itibaren XVI. asır boyunca Sofya, Rumeli beylerbeyinin hası ve paşa livâsına bağlı bir kaza merkezidir (370 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri*, I, 191 vd.). XVII ve XVIII. yüzyıllara ait sancak tevcih defterlerinde de Sof-

ya müstakil bir sancak şeklinde kayıtlı değildir. Ancak Hezarfen Hüseyin Efendi, Sofya'yı müstakil bir livâ kabul eder ve paşa sancağı olduğunu belirtir (*Telhisü'l-beyân*, s. 116). Ayn Ali Efendi risâlesinde ise paşa sancağı merkezi Sofya ve Manastır olarak gösterilir (*Kavânin-i Âli-i Osmân*, M. Tayyib Gökbilgin'in girişi, s. 11).

Hemen hemen XIV. yüzyıldaki fetihlerin belirlediği paşa livâsının idarî sınırları XVI. yüzyılın başlarından itibaren kesin şekilde tesbit edilebilmektedir. Rumeli şehirlerinin kaydedildiği, 932-934 (1526-1528) yıllarında hazırlandığı tahmin edilen bir deftere göre paşa livâsındaki şehirler başta Edirne olmak üzere Dimetoka, Ergene, Ferecik, İpsala, Eskihisar-ı Zağra, Kızıla-

Paşa livâsının 1530'daki şehirlerini, köylerini ve bunların nüfusunu gösteren tahrir kaydı (BA, TD, nr. 167, s. 3)

